

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Румяна, Павлова, Ценка Досева (София, България)

РАЛЯ МИХАЙЛОВНА ЦЕЙТЛИН

(90 години от рождението ѝ)

Видната руска езиковедка палеославистка Раля Михайловна Цейтлин е родена на 11 август 1920 г. Тази година тя би навършила 90 години. Почина преди 9 години на 2 септември 2001 г.

Раля Цейтлин ни остави спомена за една изключителна личност в палеославистиката и за едно достойно, повече от половин век, присъствие в науката, което не може и не бива да бъде забравено. Защото Раля Цейтлин посвети десетилетия на научни проучвания и разработване на проблемите на старобългарския език, старобългарската лексикология и лексикография, на руската лексикография, славянската етимология, на славянската историческа лексикология. Тя добре познаваше както старогръцки и латински език, така и съвременните славянски езици, имаше ясни позиции и воюваше за точна терминология и методология в науката. Нейна е заслугата да бъдат поставени основите на една сравнителна лексикология на славянските езици X/XI–XIV/XV в. С целия си житейски и творчески път ни показа, че трябва да се прекланяме единствено пред конкретните научни факти.

Раля Цейтлин живя и работи в трудно време, когато в резултат на дългогодишно прекъсване на научните дирения по старобългарски език (в руската терминология старославянски) в Русия почти

нямаше подготвени специалисти в тази научна област. През 1987 г. тя констатира, че „дисертации по СЯ (старославянскому языку – бел. Р.П., Ц.Д.) не защищаются уже много лет. Издания старославянских памятников и пособия по СЯ давно уже стали библиографической редкостью, вузовские учебники устарели. Ошибочные и устаревшие данные переписываются из одного пособия в другое“¹. Това положение не е случайно, като се има предвид, че руското историческо езикознание, започнало своето развитие от средата на XIX в. и натрупало богати изследвания преди революцията през 1917 г., изживява трагични десетилетия, когато цветът на руската палеославистика (А. Шахматов, А. Соболевски, М. Сперански, Д. И. Абрамович, В. Ржига, А. Седелников, А. Селищев, Н. Туницки, В. Бенешевич, Н. Дурново, Г. Илински и др.) е ликвидиран или физически, или морално². Даже отделните подготвени и останали живи

¹ Цейтлин, Р. М. О содержании термина старославянский язык. – Вопросы языкознания, 1987, № 4, с. 56.

² Вж. конкретни данни у Крысько, В. Б. Русская историческая лексикография (XI–XVII вв.): проблемы и перспективы. – Вопросы языкознания, 2007, № 1, 103–118; Ашнин, Ф. Д., В. М. Алпатов. „Дело славистов“: 30-е годы. М., 1994.

специалисти като С. Обнорски (ученик на А. Шахматов) са принудени да правят „неизбежните реверанси“ към новата идеология³.

Р. М. Цейтлин е от тези руски старобългаристи, които от петдесетте години на ХХ в. и до края на живота си възраждат най-добрите традиции на руската палеославистика, като работят обективно с научните факти. Още в началото на творческия си път тя се насочва към историческата лексикология. Първоначално Р. Цейтлин проучва отделни явления и паметници, което обяснява следващия етап в научната ѝ лексиколожка работа – разработка на по-цялостно изследване на семантиката и стилистиката на старобългарската лексика и словообразуване. През 1977 г. излиза от печат нейният обобщаващ труд „Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв.“⁴, приет положително от специалистите, който и до днес е основно изследване върху лексиката на старобългарските ръкописи. Р. М. Цейтлин продължава работата си по тази проблематика, в резултат на което е преработеното и допълнено издание „Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.“⁵. Тази книга коства на Раля Цейтлин много нерви и преживявания заради думата „древнеболгарских“ в заглавието. За съжаление в Русия трудът е посрещнат с отрицателни отзиви⁶, отхвърлящи тер-

мина „древнеболгарский“ в заглавието, макар че никой не отрича факта, че 17-те ръкописа, от които авторката извлича материала си, са старобългарски⁷. Раля Цейтлин отговаря с две свои статии: „О содержании термина старославянский язык“⁸ и „Письмо в редакцию журнала „Известия“⁹. Рецензии в защита на позицията на Р. М. Цейтлин публикуват българските учени Д. Иванова-Мирчева¹⁰, Д. Дунков и Р. Станков¹¹. По-късно по повод 80-годишнината на Раля Цейтлин Е. Мирчева обнародва статия, в която обстойно са представени научните приноси на юбилярката¹², а Институтът по славянознание към Руската академия на науките ѝ посвещава юбилеен сборник, съдържащ статии на известни слависти от Москва¹³.

ратуры и языка, 46, 1987, № 1, 79–85; С у п р у н, А. Е. Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. – Изв. АН СССР. Серия литературы и языка, 46, 1987, № 3, 277–279.

⁷ За признатото равноправие на термините „старобългарски“ и „старославянски“ вж. Д о г р а м а д ж и е в а, Е. Учебник с висока научна стойност. Radoslav Večerka. Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků. Olomouc–Praha, 2006, 273 p. – Palaeobulgarica, 32, 2008, № 2, с. 122.

⁸ Ц е й т л и н, Р. М. О содержании термина старославянский язык...

⁹ Ц е й т л и н, Р. М. Письмо в редакцию журнала „Известия АН СССР. Серия литературы и языка“ (По поводу статьи Л. П. Жуковской). – Изв. АН СССР. Серия литературы и языка, 47, 1988, № 2, 205–207.

¹⁰ И в а н о в а - М и р ч е в а, Д. Отново за терминологията и за още нещо... [по повод на две статии на Л. П. Жуковска и В. М. Живов]. – Български език, 37, 1987, № 3, 179–189.

¹¹ Д у н к о в, Д., Р. С т а н к о в. К вопросу об основных положениях становления и развития древнеболгарского литературно-письменного языка и его изводов. – Palaeobulgarica, 12, 1988, № 1, 9–28.

¹² М и р ч е в а, Е. Раля Цейтлин на 80 години. – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 4, 97–113.

¹³ Folia Slavistica: Пале Михайловне Цейтлин. Сб. статей. А. Ф. Журавлев (отв. ред.) и др. М., 2000.

³ Вж. О б н о р с к и й, С. Очерки по истории русского литературного языка старейшего периода. М., 1946 г., в която се твърди, че староруският „литературен език“ е създаден върху руска народна основа.

⁴ Ц е й т л и н, Р. М. Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв. М., 1977.

⁵ Ц е й т л и н, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. С., 1986.

⁶ Ж у к о в с к а я, Л. П. Еще раз о старославянском языке (по поводу книг И. Тота и Р. М. Цейтлин). – Изв. АН СССР. Серия лите-

В своите публикации Раля Цейтлин критично и аргументирано изследва централни въпроси от проблематиката на езика на старобългарските ръкописи от X–XI в.: термините „ръкопис“ и „паметник“, извод и редакция, преките и косвени източници на изследване, мнимите „църковнославянизми“, нормите на словоупотреба в старобългарските ръкописи, т.нар. охридизми и преславизми, книжовните школи през IX–XI в., гръцките съответствия, хапаксите, текстологичните и лексикалните дублети, моравизмите и панонизмите, гърцизмите и германизмите в старите славянски ръкописи, статистическия метод, единичните и груповите сложни думи. Тя оборва или коригира утвърдени представи в славистичната наука, защото винаги изхожда от данните на конкретния материал.

Р. М. Цейтлин набеляза нова методика за възстановяване на незасвидетелствани в запазените старобългарски ръкописи лексеми¹⁴. През последните години на творческата си дейност тя насочва вниманието си към изучаване на кон-

кретни лексико-семантични групи в славянските езици¹⁵.

Теоретичните и методологичните проблеми на славянската историческа лексикология намират израз във фундаменталния ѝ труд „Сравнительная лексикология славянских языков X/XI–XIV/XV вв. Проблемы и методы“¹⁶. В него компаративно са анализирани морфемни лексико-семантични групи с корен -онд-, -чнст-, -грьх-, -прав-, -крнв-, -лжк-, а също думата отрокъ и групата със суфикс -а/-ат върху внушителен материал от руски, български и чешки език по ръкописи от X–XI и XIV–XV в. Р. М. Цейтлин поставя основите на славянската историческа лексикология, набелязва перспективите на изследванията в тази толкова важна и експериментална област, чието осъществяване стои пред бъдещите поколения палеослависти.

Големи са заслугите на Р. М. Цейтлин към историческата лексикография. В началото на творческия си път тя насочва вниманието си към руската лексикография. Важна е монографията „Краткий очерк русской исторической лексикографии“¹⁷. Успоредно с това още от началото на 60-те години се появяват изследвания на Раля Цейтлин върху старобългарската лексикография. През 1962 г. излиза програмната ѝ статия „О принципах составления словаря старославянского языка“¹⁸. Научните ѝ интереси в

¹⁴ Цейтлин, Р. М. О старославянских словах, которых нет в рукописях старославянского языка. – В: Этимология. 1975. М., 1977, 68–76; Цейтлин, Р. М. Об одном приеме анализа значения древнеболгарского слова (о роли косвенных источников). – *Palaeobulgarica*, 8, 1984, № 3, 33–41; Цейтлин, Р. М. Възстановяване на незасвидетелствани старобългарски думи (способи и методи). – *Български език*, 36, 1986, № 2, 110–120; Цейтлин, Р. М. Сколько было слов в книжном древнеболгарском языке? (О проблеме восстановления утраченного). – В: *Търновска книжовна школа. Т. 6. В. Търново, 1999, 271–279*; Цейтлин, Р. М. О древнеболгарском существительном ъднѣкъ и суффикс -акъ со значением лица (К проблеме восстановления утраченного). – В: *Език и история на българските средновековни текстове. Сборник в чест на Екатерина Дограмаджиева (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 14). С., 2002, 54–58.*

¹⁵ Цейтлин, Р. М. Корневые лексико-семантические группы со значениями прямизны – кривизны в древних славянских языках. – *Palaeobulgarica*, 14, 1990, № 1, 91–105; Цейтлин, Р. М. О лексических микросистемах (по материалам древнеславянских рукописей X/XI–XIV/XV вв.). – *Slavia*, 63, 1994, 159–172.

¹⁶ Цейтлин, Р. М. Сравнительная лексикология славянских языков X/XI–XIV/XV вв. Проблемы и методы. М., 1996.

¹⁷ Цейтлин, Р. М. Краткий очерк русской лексикографии (Словари русского языка). М., 1958.

¹⁸ Цейтлин, Р. М. О принципах составления словаря старославянского языка. –

тази област оставят трайни и много сериозни приноси. Заедно с чешки колеги почти две десетилетия работи за съставяне на „Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)“. В едно писмо тя съобщава на Р. Павлова: „Кончаю авторскую работу по словарю в этом году“, но ѝ предстои още голяма работа по речника. В друго писмо до Р. Павлова тя уточнява, че са тръгнали коректурите на речника и че основната тежест е легнала върху нея. Тъй като издателството е отказало коректор, тази работа поглъща цялото ѝ време. През 1994 г. речникът излиза под редакцията на Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка и Е. Блахова¹⁹. Това е образец труд, който има изключително значение за световната палеославистика, лингвистика, за средновековната славянска история и култура. Главата „Построение словарной статьи“ от Р. М. Цейтлин е основна от лексикографска гледна точка. В речника системно и пълно е представена ценна информация за лексиката на 17-те старобългарски ръкописа от X–XI в.²⁰, включени са редките думи, окказионализмите, хапаксите, посочени са фонетико-правописните и граматичните варианти и грешните написания, дублетните форми, преносните употреби, синонимите в рамките на старобългарския ръкописен корпус.

Раля Цейтлин много обичаше България. Идваше, както самата тя казваше, с радост в страната и съжаляваше, когато по някаква причина не можеше да осъществи пътуването си. Така в писмо от 24 октомври 1981 г. до Р. Павлова тя пише: „Очень жалею, что не была в Шу-

мене. Преславская школа – это главное, что меня интересует. Я считаю (имею дерзость), что именно здесь сформировался тот литературный язык во всем его блеске и совершенстве, который имел такое значение для славянской культуры“. Тя високо ценеше колоквиумите по старобългаристика²¹, на които се изнасяха още непубликувани резултати от палеославистични изследвания и се водеха професионално много интересни дискусии.

Р. М. Цейтлин обичаше да работи с младите хора. Преподаваше в Московския университет, изнесе някои лекции във Великотърновския университет, подготви аспиранти, между които и двама от България – Ростислав Станков и Димитър Дунков, авторитетни познавачи на проблемите на лексикологията и текстологията на старата славянска книжнина, на нерешените въпроси на най-ранната преводна литература и контактите между южните и източните славяни. Годините 1987-а и 1988-а са тежки за Раля Цейтлин, самата тя казва, че ѝ е тъжно на душата и затова още повече цени обичта и подкрепата на българските си приятели. „Все время вспоминаю, точнее, живу ощущениями доброты и солнца, которыми окружили вы все мои друзья в Софии“, споделя в писмо до Р. Павлова от 15 ноември 1987 г.

Раля Цейтлин неведнъж подчертава необходимостта българските учени палеослависти да осъществят съставянето на христоматия „Чуждите учени за старобългарския език“, както и да предоставят на славистите труд, в който пълно и цялостно да бъдат изложени разликите между старобългарския език и старорус-

В: Вопросы славянского языкознания. Вып. 6. М., 1962.

¹⁹ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Авторы: Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес, Л. Пацнерова, М. Бауэрова. М., 1994.

²⁰ Освен 17-те ръкописа, класическите старобългарски паметници, за речника са използвани и Киевските листове.

²¹ Колоквиумите по старобългаристика се родиха по идея на проф. К. Куев. Първият колоквиум се състоя през м. август 1978 г. (всички колоквиуми се провеждаха през август в края на летния Семинар по български език за чуждестранни слависти и българисти). Вторият колоквиум беше през 1980 г., третият – 1982, четвъртият – 1985, петият – 1989, а през 1994 г. се проведе последният засега. Дано тази чудесна научна проява да се възроди!

кия и старосръбския, да бъдат анализирани взаимоотношенията им в рамките на общите книжовни традиции.

България се отнася към личността и делото на Раля Михайловна Цейтлин с подобаващо уважение и признание. През 1987 г. тя получава Международната Кирило-Методиевска награда на БАН и Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Университетът „Св. св. Кирил и Методий“ във Велико Търново я удостоява през 1988 г. с титлата „доктор хонорис кауза“. С присъщата си самокритичност тя казваше, че не я заслужава, но много се вълнуваше и оживено и с хумор разказваше как изглеждала с почетната тога. За нейната 80-годишнина и за особено големите ѝ заслуги към старобългаристиката България я награждава през

2001 г. с орден „Мадарски конник“ I степен. За жалост този орден тя не можа да получи лично – почина на 2 септември 2001 г. в Звенигород, недалече от Москва. Орденът е предаден от българския посланик в Руската федерация на директора на Института по славянознание към Руската академия на науките по време на траурната церемония.

В едно свое писмо до Р. Павлова Раля Цейтлин отбелязва: „С большим удовольствием вспоминаю наши встречи и беседы, приятные и полезные, и вообще Софию, ее людей, улицы, библиотеку и картотеку, где все мне кажется чего-то существенного не дочитала и не дописала“. Това чувство, че все нещо не е дочела и не е дописала, тя имаше до края и с това чувство си отиде.

*Румяна Павлова, Ценка Досева,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*